

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Δημογραφία

Ενότητα 16: Δημογραφικές Θεωρίες και Δημογραφική Πολιτική

Βύρων Κοτζαμάνης

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας &
Περιφερειακής Ανάπτυξης

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Δημογραφικές & Πληθυσμιακές Πολιτικές (1)

Στην εισαγωγή, επιλεκτικά, έγινε αναφορά στις σχέσεις κοινωνίας - πληθυσμού, όπως αυτές εκφράστηκαν από διάφορους διανοητές στη μακρόχρονη ιστορία μας.

Από την ανάγνωση των κειμένων τους διαπιστώνουμε ότι η ιδέα της “παρέμβασης” στα δημογραφικά δρώμενα με στόχο να “προσαρμοστεί” ο πληθυσμός σε εκπεφρασμένους πολιτικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς στόχους είναι κατά πολύ προγενέστερη της εμφάνισης της δημογραφίας ως επιστήμης: ο Πλάτων π.χ. στην Αθήνα και ο Κομφούκιος στην Κίνα διατύπωσαν κατά το μάλλον ή ήττον σαφείς ιδέες για την επιθυμητή σύνθεση και εξέλιξη του πληθυσμού.

Οι νόμοι του Αυγούστου στη Ρωμαϊκή εποχή αποτελούν το πλέον εντυπωσιακό παράδειγμα ενεργούς παρέμβασης στις δημογραφικές εξελίξεις ενώ, αργότερα, ο μουσουλμάνος στοχαστής *Ibn Khaldun* (14ος αιώνας) διατυπώνει τη θεωρία ότι οι κυκλικές διακυμάνσεις του πληθυσμού συνδέονται άμεσα με τις διακυμάνσεις στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική ζωή.

Δημογραφικές & Πληθυσμιακές Πολιτικές (2)

Εν συνεχεία, τον XVII αιώνα στην Ευρώπη έχουμε την εμφάνιση των πρώτων θεωριών που ενσωματώνουν τις απόψεις περί πληθυσμού σε ένα ενιαίο και συναφές σύνολο. Για τους εμποροκράτες (μερκαντιλιστές) π.χ η αύξηση του πληθυσμού πρέπει να ενθαρρύνεται από το κράτος γιατί αυξάνει τη δύναμή του και η προσφυγή στο εξωτερικό εμπόριο με την ανταλλαγή εργασίας σε αγαθά (δηλ. εξαγωγή βιομηχανικών προϊόντων και εισαγωγή πρώτων υλών και ειδών διατροφής) δίνει λύση στο πρόβλημα της αύξησης του πληθυσμού, αποφέροντας ταυτόχρονα σημαντικά κέρδη.

Οι θεωρίες του *Malthus* (αρχές του 19ου αιώνα) αποτελούν τομή και, μέχρι και πρόσφατα, οι πολυάριθμες συζητήσεις και παρεμβάσεις στις δημογραφικές εξελίξεις ταξινομούνται ακόμη σε σχέση με τις θέσεις του Άγγλου ιερέα. Ακολουθούν οι απόψεις των κλασικών οικονομολόγων του ίδιου αιώνα, προεκτείνοντας τη μαλθουσιανή σκέψη καθώς επιμένουν στο ότι η αύξηση του πληθυσμού προκαλεί πτώση των μισθών και κατά συνέπεια ανεργία και φτώχεια.

Αντίθετα, οι σοσιαλιστές και κυρίως οι μαρξιστές του ΧΧ αιώνα διαφοροποιούνται ριζικά και οι θεωρίες τους συνιστούν μια νέα τομή στη δημογραφική σκέψη: κατ' αυτούς σε όλα τα κοινωνικά συστήματα που χαρακτηρίζονται από έναν κυρίαρχο τρόπο παραγωγής υπάρχουν κοινοί, συνολικοί δημογραφικοί νόμοι. Αρνούνται, επομένως, τις θέσεις του *Malthus* και των μετέπειτα μαλθουσιανών, υποστηρίζοντας ότι ο χαρακτηριζόμενος ως "υπερπληθυσμός" από τους αστούς οικονομολόγους είναι σχετική έννοια και η εμφάνισή του είναι συνδεδεμένη άμεσα με την εδραίωση και κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

Δημογραφικές & Πληθυσμιακές Πολιτικές (3)

Αργά ή γρήγορα οι ιδέες και θεωρίες αυτές δεν μπορούσαν παρά να επηρεάσουν και τη δημογραφική - πληθυσμιακή πολιτική των διαφόρων κρατών. Παρόλα αυτά διαπιστώνουμε ότι η προώθηση τέτοιων εθνικών δημογραφικών πολιτικών είναι πολύ μεταγενέστερη και (εκτός σπάνιων εξαιρέσεων, βλ. Γαλλία προπολεμικά και Ολλανδία αμέσως μετά τον πόλεμο) συνδέεται αρχικά άμεσα με τη “σύλληψη” του προβλήματος του “υπερπληθυσμού” στον τρίτο κόσμο και αργότερα, με τη ραγδαία πτώση της γεννητικότητας και το φαινόμενο της γήρανσης στις ανεπτυγμένες βιομηχανικά χώρες.

Πώς όμως ορίζεται η δημογραφική ή πληθυσμιακή πολιτική; Όσον αφορά τη διατύπωση και διαμόρφωση μιας τέτοιας δημογραφικής πολιτικής, οφείλουμε να υπενθυμίσουμε ορισμένα προαπαιτούμενα. Συγκεκριμένα:

Μια πολιτική δύναται να χαρακτηριστεί ως δημογραφική, όταν έχει ως στόχο να κατευθύνει ή να αλλάξει την κίνηση του πληθυσμού ενός συνόλου χωρικά οριοθετημένου και εξαρτημένου στον τομέα αυτό από μια οντότητα δυνάμενη να λαμβάνει αποφάσεις οι οποίες είναι άμεσα εκτελεστές. Δεν συνίσταται βασικά ούτε στη συνάθροιση μέτρων που έχουν ορατές μεν αλλά μη επιδιωκόμενες ή μη αναμενόμενες επιπτώσεις στα δημογραφικά φαινόμενα, ούτε στη συνάθροιση προγραμμάτων, που έχουν ως άμεσο στόχο να επιδράσουν σε μια από τις δημογραφικές συνιστώσες μη λαμβάνοντας υπόψη τις λοιπές και δεδομένου ότι ο στόχος αυτός δεν εγγράφεται στα πλαίσια μιας ευρύτερης προοπτικής “ελέγχου” της κίνησης του πληθυσμού προς μια κατεύθυνση.

Δημογραφικές & Πληθυσμιακές Πολιτικές (4)

Ταυτόχρονα, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι ο “επιθυμητός” πληθυσμός είναι εξωγενής της δημογραφίας μεταβλητή, δεν αποτελεί ένα στόχο στην επίτευξη του οποίου θα πρέπει να συγκλίνουν οι λοιποί τομεακοί στόχοι. Αποτελεί μια από τις μεταβλητές που δυνάμεθα να επηρεάσουμε για να υλοποιήσουμε τους συλλογικούς τιθέμενους βασικούς στόχους ή ακόμη ένα μέσο για την υλοποίησή τους.

Κατ’επέκταση, οι επιδιώξεις της δημογραφικής πολιτικής προσδιορίζονται από τους γενικότερους οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς στόχους των κοινωνιών μας και από τα συλλογικά οράματα για το άμεσο και απώτερο μέλλον. Επομένως, μια δημογραφική πολιτική οφείλει να είναι αναπόσπαστο τμήμα μιας γενικότερης “πολιτικής”.

Οι στόχοι της συγκεκριμενοποιούνται και προσδιορίζονται λαμβάνοντας υπόψη τους γενικότερους στόχους των κοινωνιών μας, τα ληφθέντα μέτρα-δράσεις οφείλουν να είναι συμβατά με τα γενικότερα πλαίσια και στόχους ενώ, παράλληλα, η αποτελεσματικότητά τους θα πρέπει να αξιολογείται πάλι σε αναφορά με τους γενικούς αυτούς στόχους. Με βάση τα προαναφερθέντα, η όποια παρέμβαση στον τομέα του πληθυσμού (που αποτελεί τον ένα πόλο της σχέσης κοινωνία - πληθυσμός) προκύπτει από την ανάγκη η εξέλιξή του να συμβαδίζει αρμονικά με τις εξελίξεις (επιθυμητές - επιδιωκόμενες) των κοινωνιών μας. Το αντίθετο θα αποτελούσε μάλλον έναν παραλογισμό.

Δημογραφικές & Πληθυσμιακές Πολιτικές (5)

Ποιά είναι όμως τα αντικείμενα παρέμβασης στο πλαίσιο μιας οιασδήποτε δημογραφικής πολιτικής; Είναι προφανές ότι οι βασικές συνιστώσες που καθορίζουν τις πληθυσμιακές εξελίξεις (γεννητικότητα, θνησιμότητα, μετανάστευση –εσωτερική και εξωτερική–) αποτελούν το αντικείμενο/στόχο της πολιτικής αυτής. Ταυτόχρονα, κάθε μία από τις συνιστώσες αυτές εκφράζεται με γεγονότα (γεννήσεις, θανάτους, εξόδους, εισόδους), το πλήθος των οποίων είναι το αποτέλεσμα μιας “πιθανότητας” πραγμάτωσής τους στον πληθυσμό ο οποίος υπόκειται στους προαναφερθέντες “κινδύνους” (θανάτου, γέννησης, μετανάστευσης). Επομένως, κάθε παρέμβαση στα πλαίσια της δημογραφικής πολιτικής προϋποθέτει τη λήψη μέτρων και δράσεων που έχουν ως αντικείμενο το θάνατο, τη μετανάστευση και την αναπαραγωγή και στοχεύουν στη μεταβολή της “πιθανότητας” να λάβουν χώρα τα γεγονότα αυτά (τη μεταβολή δηλ. της έντασής τους ή/και της κατανομής τους στο χρόνο και στο χώρο). Οι παρεμβάσεις όμως αυτές προϋποθέτουν τη βασική γνώση των σύνθετων, προσδιοριστικών της ανανέωσης των πληθυσμών παραμέτρων, τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο αναφοράς, καθώς οι πιθανότητες - κίνδυνοι θανάτου, μετανάστευσης και αναπαραγωγής έως ένα βαθμό εξαρτώνται μεν από τη “θέλησή” και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των μελών ενός πληθυσμού αλλά, ταυτόχρονα, εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό και από κοινωνικό-πολιτισμικούς παράγοντες, οι οποίοι αφενός οριοθετούν το εύρος των ατομικών “δράσεων”, αφ’ετέρου επηρεάζουν την εμβέλεια των πρωτοβουλιών και τα χαρακτηριστικά των δρώντων φορέων.

Δημογραφικές & Πληθυσμιακές Πολιτικές (6)

Είναι, επίσης, προφανές ότι ανάμεσα στα δύο αυτά επίπεδα (ατομικό/συλλογικό) υπάρχουν διαδράσεις ιδιαίτερα δύσκολο να αποκρυπτογραφηθούν, οι οποίες όμως θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τόσο για την ερμηνεία των φαινομένων όσο και στις πιθανές παρεμβάσεις για την “εκτροπή” τους. Οι υπεύθυνοι για τη χάραξη και υλοποίηση πολιτικών στον τομέα του πληθυσμού οφείλουν επομένως να λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τον ανωτέρω διαχωρισμό, στο βαθμό που αυτός προσδιορίζει την οριοθέτηση των πιθανών “τόπων” παρέμβασης, τις άμεσες και απώτερες επιπτώσεις των ληφθέντων μέτρων καθώς και τις ενδεχόμενες αναδράσεις.

Η δημογραφική πολιτική δεν πρέπει να ταυτίζεται με την οικογενειακή πολιτική και τον οικογενειακό προγραμματισμό. Η οικογενειακή πολιτική, έτσι τουλάχιστον όπως εφαρμόζεται στις πλέον ανεπτυγμένες χώρες, αφορά ένα πλέγμα μέτρων που στοχεύουν στη μείωση των διαφορών του επιπέδου ζωής των νοικοκυριών, ανάλογα με την οικογενειακή τους κατάσταση και τα ληφθέντα στο πλαίσιο αυτό μέτρα ποικίλουν από φορολογικές απαλλαγές έως διαφοροποιημένες κοινωνικές παροχές (κατοικία, σχολείο, διακοπές κ.τ.λ.).

Δημογραφικές & Πληθυσμιακές Πολιτικές (7)

Από την άλλη πλευρά, ο οικογενειακός προγραμματισμός έχει σαν κύριο στόχο να δώσει τη δυνατότητα στις ήδη υπάρχουσες οικογένειες να αποφασίζουν “κυρίαρχα” για την απόκτηση του αριθμού των παιδιών που επιθυμούν και το χρόνο που θα ήθελαν να τα αποκτήσουν, χωρίς “φυσικούς” καταναγκασμούς. Οικογενειακός προγραμματισμός και οικογενειακή πολιτική δεν είναι φυσικά αποσυνδεδεμένες από τη δημογραφική πολιτική (συχνότατα αναπτύσσονται αμφίδρομες σχέσεις). Παρόλα αυτά οι στόχοι τους δεν ταυτίζονται αναγκαστικά και συχνά τα αποτελέσματά τους είναι αντίθετα αντικατοπτρίζοντας την πολυπλοκότητα των υφιστάμενων καταστάσεων (πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών).

Δημογραφικές & Πληθυσμιακές Πολιτικές (8)

Τέλος, θα αναφερθούμε συνοπτικά και στις κύριες τάσεις που διαπερνούν σήμερα τις πληθυσμιακές πολιτικές. Στο σύγχρονο κόσμο, είναι προφανές ότι οι βασικές κατευθύνσεις και τα περισσότερα μέτρα που εντάσσονται στα πλαίσια αυτών στοχεύουν στον έλεγχο των εξελίξεων εκείνων που θεωρούνται “επικίνδυνες” ή απευκταίες. Έτσι, από την μια πλευρά στις περισσότερες βιομηχανικά ανεπτυγμένες χώρες, που γνώρισαν μεταπολεμικά μια ταχεία πτώση της γεννητικότητας, έχουμε την κατά μάλλον ή ήττον εκπεφρασμένη θέληση για την ανακοπή της πτωτικής αυτής τάσης και τη σταθεροποίηση του πληθυσμού σε ένα “ικανοποιητικό” επίπεδο παράλληλα με έναν έντονο προβληματισμό για τα μέτρα που θα πρέπει να ληφθούν για την αντιμετώπιση του φαινομένου της δημογραφικής γήρανσης.

Αντίθετα, στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες του πλανήτη μας, που χαρακτηρίζονται από ταχύτατους ρυθμούς πληθυσμιακής αύξησης (συνέπεια αφενός της κάθετης πτώσης της θνησιμότητας με την εισαγωγή και γενίκευση της ιατρικής περίθαλψης, αφετέρου της διατήρησης της γονιμότητας σε υψηλά επίπεδα), η αύξηση του πληθυσμού θεωρείται αρνητική -έως επικίνδυνη- για την οικονομική ανάπτυξη, εξ ου και το πλέγμα των μέτρων που λαμβάνονται με λιγότερη ή μεγαλύτερη επιτυχία για τον περιορισμό των γεννήσεων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Τέλος Ενότητας

